

IV. NOTY O KSIĄŻKACH

Autorzy not: Agata Bielak [AB], Anna Kaczan [AK], Katarzyna Prorok [KP],
Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska [SNB]

Słownik stereotypów i symboli ludowych, koncepcja i redakcja całości Jerzy Bartmiński, zastępca redaktora Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, t. 2. Rośliny, z. 5. Drzewa owocowe i iglaste, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2020, 299 s.

Piąty zeszyt tomu roślinnego *Słownika stereotypów i symboli ludowych* poświęcony jest rekonstrukcji językowo-kulturowych obrazów wybranych drzew owocowych (jabłoni, gruszy, śliwy, wiśni i czereśni) i drzew iglastych (sosny, jodły, świerka i modrzewia). W kolejnym zeszycie znajdują się dziko rosnące drzewa liściaste. Jak podkreśla redaktor słownika Jerzy Bartmiński, przy podziale na dwa zeszyty zadziałała głównie zasada antropocentryczna: „drzewa owocowe [...] są bardzo blisko człowieka: sadzone przy domach, w sadach, na miedzach, dostarczają pożywienia ludziom i ptakom, a w skwarne dni dają cień i ochłodę. Są symbolicznie łączone z kobiecością, łonem kobiecym, płodnością i miłością zmysłową, a dalej też z życiem, pięknem i dobrobytem. [...] Z kolei drzewa iglaste jako drzewa *zawsze zielone*, są symbolicznie łączone z młodością, życiem i niezmiennością i wykorzystywane w licznych obrzędach dorocznym i rodzinnym, są jak choinka na różny sposób «udomowione»”.

Autorami haseł w zeszycie są: Jerzy Bartmiński, Anna Kaczan, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Katarzyna Prorok oraz Katarzyna Smyk, natomiast konsultantami botanicznymi: Mykhaylo Chernetsky, Anna Cwener, Agnieszka Dąbrowska i Grażyna Szymczak (pracownicy Ogrodu Botanicznego UMCS). [KP]

Olga Kielak, Zwierzęta domowe w języku i kulturze. Studium etnolingwistyczne, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2020, 316 s.

Wydana przez Wydawnictwo UMCS monografia Olgi Kielak składa się z 10 szkiców etnolingwistycznych, poświęconych wybranym problemom opisu zwierząt domowych w języku polskim i polskiej kulturze ludowej.

W rozdziale I autorka ukazuje funkcjonowanie ludowych narracji o zwierzętach domowych w ramach trzech modeli świata: potocznego, mitologicznego i religijnego. Rozdział II dotyczy kategoryzacji i konceptualizacji zwierząt domowych; trzeci – ludowych zoonimów, tj. imion nadawanych zwierzętom domowym przez mieszkańców wsi. Ich analiza pozwoliła autorce wydzielić najważniejsze kategorie semantyczne składające się na językowe wyobrażenia poszczególnych zwierząt, takie jak: wygląd, części ciała, mleko/wełna, wiek, natura i zachowanie, wydawany głos, zawołania na zwierzęta, hodowla zwierzęcia czy kupno i sprzedaż zwierzęcia. W kolejności (rozdział IV) omawiane są kwestie granicy między człowiekiem i zwierzęciem. Posługując się przy tym takimi pojęciami, jak

opozycja, podobieństwo i analogia, autorka na nowo definiuje opozycję *homo – animal* w polszczyźnie. Rozdział V poświęcony został głosom zwierząt; szósty – jest próbą rekonstrukcji aspektów i etapów transakcji kupna i sprzedaży zwierząt domowych. W rozdziale VII prezentowana jest definicja kognitywna świnio bicia – odtwarzany jest rozbudowany scenariusz, na który składają się: czynności przygotowawcze, zabicie i sprawienie świni, przetwórstwo mięsa oraz podrobów, biesiadowanie i obdarowywanie. Rozdział VIII przynosi dawne i współczesne sposoby mówienia i myślenia o śmierci zwierząt (wykorzystuje się tu m.in. wpisy ze zwierzęcej „księgi pamięci o zmarłych”, dostępnej na stronie wirtualnego cmentarza dla zwierząt). W rozdziale IX zrekonstruowana została utrwalona w języku, w folklorze oraz w wierzeniach symbolika zwierząt domowych. Ostatni (X) rozdział monografii to opis zwierzęcej maskary (kozy) wykorzystywanej podczas świątecznych rytuałów okresu bożonarodzeniowego i noworocznego. Analityczne rozdziały monografii poprzedza prezentacja metodologii językowego obrazu świata, sformułowanej przez Jerzego Bartmińskiego i stosowanej w pracach lubelskich i polskich etnolingwistów oraz przegląd najważniejszych prac lingwistycznych (lingwistyczno-kulturowych) na temat zwierząt [SNB].

Monika Łaskiewicz, *Stereotypy etniczne w polskiej kulturze ludowej*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2021, 420 s.

Monografia Moniki Łaskiewicz pt. *Stereotypy etniczne w polskiej kulturze ludowej* przynosi rekonstrukcje 53 ludowych i potocznych wyobrażeń grup etnicznych, uporządkowanych według stopnia bliskości/oddalenia od „centrum” (centrum stanowią nosiciele polskiej kultury ludowej i ich mentalna przestrzeń). Opisy uporządkowano w ramach 5 grup. Są to w kolejności: (a) współmieszkańcy – grupy etniczne, które mieszkają w Polsce i były uważane za współobywateli, choć pamiętano o ich obcym pochodzeniu (Żyd i Żydówka, Cygan i Cyganka, *Olęder*, Ormianin i Tatar litewski); (b) sąsiedzi: Ukrainiec (Rusin), Litwin, Czech, Słowak, Białorusin, Niemiec i Rosjanin; (c) historyczni najeźdźcy, tj. dawni wrogowie Polaków: Tatar, Turek, Kozak, Szwed; (d) cudzoziemcy – grupy etniczne „położone” za sąsiadami – opisem objęto tu zarówno cudzoziemców terytorialnie i mentalnie bliższych, z którymi kontakty były częstsze (Francuz, Wołoch), jak też grupy etniczne terytorialnie i mentalnie dalekie, z którymi kontakty były rzadkie (Filistyn, Pers, Fencjanin, Samończyk). Opis rozpoczęto od „obcych europejskich” – z południa (Wołoch, Węgier, Austriak, Szwajcar), w kolejności – z krajów zachodnich i południowo-zachodnich (Włoch, Hiszpan, Francuz, Belg, Anglik, Szkot), a następnie północnych (Fin, Duńczyk). Po nich rekonstruowane są wyobrażenia obcych z krajów bałkańskich (Serb, Bułgar, Bośniak, Chorwat i Grek). Następnie opisano obcych z Azji (Chińczyk, Japończyk, Wietnamczyk, Arab, Fencjanin, Filistyn, Pers), z Ameryk (Amerykanin, Murzyn, Brazylijczyk, Indianin) oraz z Oceanii (Samończyk). Specjalną grupę w opisie tworzą (e) dzicy, tj. obcy sytuujący się na granicy świata ludzkiego, zwierzęcego i demonicznego (*Dzikie ludzie, Kałmuki, Lasowe ludzie, Melodyny, Samojedzi, Wielkoludy*).

W opisach rekonstruowanych wyobrażeń zastosowano metodologię *Słownika stereotypów i symboli ludowych* (SSiSL) i sieć pojęć lubelskiej etnolingwistyki kognitywnej (językowy obraz świata, stereotyp, definicja kognitywna, profil i profilowanie, punkt widzenia i perspektywa interpretacyjna, podmiot, wartości). Odtworzone podczas analiz stereotypowe wyobrażenia to w efekcie narracje („opowiadania”) o „obcych”.

Podstawę materiałową analiz autorki stanowią dane językowe, tekstowe (różnogatunkowe teksty folkloru) oraz etnograficzne (zapisy wierzeń i opisy praktyk). Poza tekstami drukowanymi w monografii zostały wykorzystane również materiały samodzielnie zebrane przez autorkę w terenie.

Rekonstrukcję każdego stereotypu rozpoczyna krótki wstęp historyczno-kulturowy z informacjami pomocnymi w interpretacji materiału ludowego i potocznego. W części eksplikacyjnej konsekwentnie odtwarzane są: nazwy, synonimy, kohiponimy, derywaty słowotwórcze i semantyczne oraz: kategoryzacje, kompleksy i kolekcje, opozycje, pochodzenie, położenie państwa/kraju lub miejsce danej grupy w świecie, wygląd, zapach, uzbrojenie, najbardziej typowe cechy charakteru, intelektu, właściwości i umiejętności, typowe zajęcia/zawody, działania, liczebność, zajęcia i zdolności magiczne oraz kontakty z siłami nieczystymi, sposoby ochrony przed szkodzącymi właściwościami obcych, transformacje, tryb i sposób życia, status materialny, język, religia, zwyczaje i obyczaje, pożywienie, stosunki polsko-obce, walki z obcym oraz sposoby przeciwstawiania się obcym, pamiątki kontaktów z nimi i symbolika.

Autorka dociera nie tylko do wyobrażeń bazowych i wyspecyfikowanych obrazów (profilu) ludzi etnicznie obcych Polakom, ale także do autostereotypu Polaka i reprezentowanych przez niego punktów widzenia, aktualizowanych w konfrontacji z Innym [SNB].

Katarzyna Smyk, *Obrzęd jako tekst kultury. Przykład Bożego Ciała w Spycimierzu*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2020, 344 s.

Książka Katarzyny Smyk to publikacja oparta na własnych materiałach terenowych, zbieranych przez autorkę od 2018 roku. Całość składa się z dwóch części. Część pierwsza, zatytułowana *Ustalenia terminologiczne i podstawa materiałowa*, zawiera dwa rozdziały. W rozdziale pierwszym autorka prezentuje przyjętą definicję obrzędu i tekstu kultury, definicję operacyjną tekstu kultury, wskazuje „miejsca wspólne” obrzędu i tekstu kultury oraz omawia teorię morfologii obrzędu N.I. Tolstoja i sposób jej wykorzystania w pracach polskich badaczy. W rozdziale drugim prezentowany jest obrzęd *Bożego Ciała w Spycimierzu*. Część druga przynosi całościową i systematyczną analizę obrzędu jako tekstu kultury z zastosowaniem definicji operacyjnej *tekstu kultury*. Obejmuje ona rozdziały: *Obrzęd jako proces*, *Obrzęd jako struktura*, *Mechanizmy spójności obrzędu jako tekstu kultury*. Książkę zamyka obszerna bibliografia oraz aneks z fotografiami. [AB]

Tomasz Rokosz, *Między mową a śpiewem. Słowo, muzyka i obrzęd w kontekście przemian*, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2019, 247 s.

Publikacja jest autorską antologią tekstów Tomasza Rokosza, polonisty, muzyka, kulturoznawcy, które powstawały na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat. Opracowanie składa się z trzynastu rozdziałów poświęconych przejawom kultury tradycyjnej sytuowanych „pomiędzy” – graniczność ta dotyczy zarówno prezentowanych gatunków (lamentów, zamówień znachorskich, wyliczanek, przezywane), jak i podejmowanych tematów, które sytuują się na styku różnych dyscyplin: językoznawstwa, kulturoznawstwa, folklorystyki i etnomuzykologii. Zróźnicowanie (zarówno czasowe, jak i tematyczne) analizowanego materiału oddaje tytuł publikacji *Między mową a śpiewem. Słowo, muzyka i obrzęd w kontekście przemian*.

Dwa pierwsze rozdziały dotyczą folkloru dziecięcego i repertuaru dla dzieci. Kolejne prezentują kod słowny i muzyczny kolęd, *racyjek* i pieśni sobótkowych⁵, ich rolę w obrzędzie oraz funkcjonowanie w zmieniającym się kontekście wykonawczym. Dalsze szkice

⁵ Tomasz Rokosz jest także autorem monografii *Obrzęd sobótkowy. Tradycja i jej transformacje (studium etnokulturowe)*, Wrocław–Siedlce 2016.

przedstawiają wyniki badań Autora nad obrzędowością doroczną, zarówno na pograniczu polsko-ukraińsko-białoruskim, jak i w perspektywie tworzenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Współczesne zamówienia znachorskie i ludowe sposoby leczenia wybranych chorób we wschodniej Polsce to kolejny krąg tematów, które podjął Tomasz Rokosz. Rozdział jedenasty poświęcony jest tradycyjnym lamentom pogrzebowym, należącym do najbardziej archaicznych gatunków folkloru. W dwóch ostatnich szkicach autor podejmuje problematykę współczesną – rekonstruuje w nich konceptualizację pojęć CISZA i MILCZENIE w polszczyźnie (stosując metodę definicji kognitywnej Jerzego Bartmińskiego) oraz rozważa, jak współczesne media i zdobycze techniki wpływają na rozwój ruchu folkowego.

Książka zawiera indeks osobowy z nazwiskami autorów i redaktorów cytowanych prac oraz informatorów, z którymi Rokosz osobiście przeprowadzał wywiady, gdyż w publikacji wykorzystano – oprócz materiałów „przejętych z drugiej ręki” – źródła zebrane w badaniach terenowych prowadzonych w Polsce, na Białorusi i Ukrainie (dołączono wykaz wywiadów i nagrań). [AK]